

ԴԱՐ ՄԸ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՆԱ ՔԼԵԼՈՒՆ

ԿԱՏՈՐ Ա.
1850-1920

ՄՏԻՎԸՆ ՏԵՅ ԿՈՒՆ

Բ. ՏՊԱԿՐՈՒԹԻՒՆ — 1977, ՊՈՍԸՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԳԻՐԱՄԻ

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ, — ԲԺ. Ռ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ (1885–1915)

Մարդկայնական լարի, ազգային-յեղափոխաշունչ ապրումներու եւ սիրոյ բանաստեղծ մըն է Սեւակ: Արձակ քէ քերթուած իր բոլոր էջերուն մէջ՝ կանխահասօրէն կեանքը ֆանչցող հասուն հոգիի մը բափանցումները, զուսպ եւ յուզական խորհրդածութիւնները, կեանքը վերլուծելու անսքեւեք փոյր- մը հաստատելի է: Այս փորձը անհկա չ'ընէր վարժապետական կամ ուսուցչական ուղղափառութեամբ մը, որ ծիծաղելիին պիտի կրնար մօտենալ. մարդոց տրամուր-իւնն ու դժբախտութիւնը բաժնելու անանձնականութիւն մը կայ անոնց մէջ, երբ մանաւանդ՝ ընկերային անհաստարակչութիւններու կամ անարգարութեանց դէմ՝ կ'ուզէ մարդկայնապաշտ իր մտածումները հակադրել: Մասնաւորաբար մեր կեանքէն քելագրուած իր սեւեռումներուն մէջ, Հայութեան առհասական քախիւծէն գիծ մը կ'երկարի իր սողերն ի վեր, իր բառերը վերածելով արիւնով պայթուցիկ բջիջներու:

Ընթացիկ մեր դժմեքէն չէ Սեւակ: Գեղապաշտ սերունդի կրտսեր ներկայացուցիչներէն, երեսունին՝ նահատակ. իր զրական վաստակին մէջ, սակայն կ'իրագործէ վաւերական բանաստեղծի ու մանաւանդ արձակագրի մը բոլոր հագուադէպ շնորհները: Աննիզ գրականութիւն մըն է իրը, բխումի չափ հարագատ եւ անկեղծ, մեզ ըլլալու ու մեր հոգիին հետ միայն հաշտ մնալու ներքին իրաւութեամբ մը: Մարդկայնաշունչ ապրումներով, եւ կեանքի համայնական հասկացողութեամբ մը՝ մարդոց ու անոնց տազնապանքին սեւեռուն գրագէտն է,

որ գիտե՛լ յուզել անխառն արդարութեամբը, անշահասիրութեամբը, զգուռա եւ հոգածու շեշտովը իր մտածումներուն եւ վերլուծումներուն: Հաւասարապէս ի՛նքն է որ կայ իր անձնատիպ թէ մարդկայնաշունչ էջերուն մէջ, — ինքնատի՛պ ալ լեզուով եւ սնով, որ կը յատկանշէ, իր մէջ, արուեստագէտին հզօր կնիքը:

Ծնած է Սիլիվրիի մէջ (Թուրքիա): Բուն անունով՝ Ռուբէն Զիլինկիրեան: Նախակրթութիւնը կը ստանայ ծննդավայրի ազգային

վարժարանին մէջ, ապա կը հետեւի Պարտիզակի Ամերիկեակրորդական վարժարանի դասընթացներուն, երկու տարի: Կ'անցնի Պոլիս, ուր կը լրացնէ երկրորդական իր ուսումը, Պերպերեանի մէջ: 1905ին կը մեկնի Լօզան եւ կը հետեւի բրժըշկական համալսարանի դասընթացներուն: 1911ին, բրժիշկ, շրջան մը կը պաշտօնավարէ գուիցերիական հիւանդանոցներու մէջ եւ կ'ամուսնանայ գերմանուհիի մը հետ: Պոլիս կը վերադառնայ համաշխարհային պատերազմի նախօրեակին եւ, Առաջին Աշխարհամարտի յայտարարումին, զօրակոչի կ'ենթարկուի թրքական բանակի մէջ, իբրեւ բրժիշկ:

— Կը նահատակուի 1915ին, երկու հարիւրէ աւելի մտաւորական իր ընկերներուն հետ:

Գրական իր ամբողջական վաստակը հրատարակուեցաւ Փարիզի շնահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ»ուն կողմէ, — քերթուածներ, արձակ էջեր, վիպակներ: Ինչպէս շեշտեցինք մեր առաջին իսկ հաստատումով, Սեւակի գրականութեան մայր երակը կը կազմէ մարդկայնական, աւելի ընդհանուր բնորոշումով մը՝ համամարդկային ցար: Բացումը է իր հոգին՝ ամէնու՛ն տատապանքին, մարդերուն վերապահումը չարիքին եւ անարդարութեան վրայ, Հայուն միակ յատուկ այլասիրութեան մը մղումով: Պէտք է դանդաղիլ այս ընդգծումին ինքնով, ըսելու համար նաեւ՝ որ մարդկայնապաշտութիւնը տուրք մը չէ Սեւակի եւ առհասարակ մեր գրողներուն մօտ. պահանջ մըն է, որ կը թելագրուի առհասարակ մեր նկարագրէն, ցեղային հոգեխառնութենէն: Մեր բոլոր մեծ եւ անկարնչելի արժանիքները կը բնորոշուին ցեղովին փայփայումը խտլանքով, — արդա-

բամուտի բեռներ, ագատամուրաբեռներ, գոյախաբուրեռներ, ուրիշները սիրելի կարենալու անկարելի անանձնականութեանն :

Յեղային մեր այս գիծն է, որ կ'անդադարանայ նաեւ Սեւակի գրական վաստակին, ու անոր գործին մեծագոյն բաժինը կը կնկէ միշտ նոր մնալու արժանիքով մը :

Երեւի հիմնական գիծերով կը զարգանան արձակ ու քերթուած իր ստեղծագործութիւնները . — Անձնական ապրումներով ցայտուն էջեր՝ ընդհանրապէս սիրային լարով, քայց իմաստասիրելու, կեանքն ու անոր բոլոր խաղերը նանչնալու փոյթով մը, երիտասարդական բռնկուն տենչերով քայց նաեւ հասուն մարդու մը զուսպ ու խորատոյգ ապրումներով : Ազգային-յեղափոխաշունչ ապրումներով տոգորուն էջեր՝ որոնք բեղադրուած են մեր արհաւիրքէն, ջարդերէն եւ հալածանքներէն, եւ ընդհանրապէս նակատագրական գրկանքներէ : Ըմբատութեան եւ վրիժառութեան գիծ մը, անոնցմէ շատերուն մէջ, կը մատնէ Սեւակի անհանդարտ հոգիին խռովքը, ու իր գործը կ'ընկներոյժ, վրդովիչ, միշտ քարմ : Մարդկայնական ապրումներով հասունցող էջեր՝ որոնք առ հասարակ բողոքներ են, լուռ ընդվզումի արտայայտութիւններ, մասնաւորաբար թուրքին եւ ընդհանրապէս անիրաւոյ ոյժերու դէմ : Եւ կամ, Բժիշկին գրքէն փրկուած էջեր՝ որոնք մարդոց մարմինէն ու մարմնական ախտերէն կը միտին անոնց հոգին գտնել, անոնց ներքին գալարումն ու ցաւը, ընկերային վերջէքը, եւ, առհասարակ, մարդկային տառապանքի աղբիւրները :

Բոլորին ալ մէջ, մեր գրականութիւնը կ'աղչունէ ինքնատիպ, զգայուն ու խորասուս գրագետը, լեզուական եւ ռեալական մասնայատկութիւններով, նրբութիւններ կարենալ բառի վերածելու եւ միշտ հաղորդական մնալու արժանիքով :

Իր քերթուածները համադրուած են «Կարմիր գիրքը» ընդհանուր խորագրին տակ . մանէն ետք հրատարակուած են «Սիրոյ գիրքը» եւ «Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր» հատորիկները, որոնք անոր բանաստեղծական եւ վիպաշունչ ստեղծագործութիւնները ի մի կը բերեն :

Վ Ռ Ռ Ի Ն Կ Ը

Յուրա-ձմեռ օր մըն էր : Դուրսը, սառած հովը մտրակներու պէս կը շաշէր անցորդներու երեսին : Ձիւնն ըսել՝ աչքերը կուրցնելու աստիճան :

Հայրենակցի մը սենեակին մէջ կձկտեր էինք մենք, քանի մը ընկերներ, ամէնքս ալ պանդուխտ : Դուռը նուայ, պող հով մը խուժեց սենեակէն ներս : Կարօն էր . գերեզմանէն կու դար :

— Պը՛ւռ, ըսաւ, շա՛ն օդ . ասանկ օրով մարդ կը մեռնի՞ . . .

Քիչ վերջ, դուռը անդամ մը եւս բացուեցաւ, ու քանի մը յետամնաց ընկերներ ալ ներս մտան : Այս ձիւնին տակ սպասած էին, որ

դիակը ամբողջովին ծածկուէր. նոյնիակ մէկը՝ մեր բոլորին կողմէ՝ հրաժեշտի քանի մը խօսքեր ըսած էր այդ մենաւոր դերեղմանասան մէջ, այդ անձանօթ մեռելին վրայ:

Ո՞վ կը ճանչնար, ո՞վ պիտի ճանչնար երբեք հաղար ու մէկ բզկատուած էջերը Կեանքի ու Մահուան այն տոսամին, զոր ճիւղներու տակ թաղեցինք այսօր, օտարներու փոսին մէջ: Առանց անունի, թաշունի դիակի մը պէս...:

— Ե՛ս ալ չէի ճանչնար, ըսաւ մեր մէջէն մէկը, բայց սրանդոկին մարդիկը հասկեցեր էին՝ որ այդ օտարական հիւանդը հայ մըն է ու հայ բժիշկի մը կ'ուզէ իր մօտ: Ծարաթ մը վերջ միայն կըրցաւ դիւ գտնել: Երբ իր սենեակէն ներս մտայ, պատուհանին փեղկերը դոցուած էին: Ստիպան, քիչ քիչ, այդ մթութեան մէջ դէմք մը դժագրուեցաւ, երկար, անկիւնաւոր, կանանչի դարնող դեղնութիւնով մը. խաւարով ու լըյսով շինուած Ռամբրանդեան դուրս մը:

«Երկրորդ րանը, որ տեսայ այդ սեւութեան մէջ, ոսկորի գոյն մատներ էին, որ ինձի երկարեցան ու ձեռքերս սեղմեցին՝ կոչուն խոնաւութիւնով մը: Կարծես ա՛լ կաթիլ մը արիւն մնացած չէր իր մարմնին մէջ: Աչքերը իրենց փայլը արդէն կորսնցուցեր էին. սեւութեան մէջ սեւ ալ չէին երեւար:

«Երբ աւելի վարժուեցայ այդ կէս մթութեան, տեսայ, որ մօրուքին վրայ, տեղ տեղ, կարմիր արիւնը փակեր, թանձրացեր, լերդացեր էր: Մորթուած անասունի տաք շունչ մը կ'ելլէր իր բերնէն, դանդաղ ու խորունկ: Կարծես անտեսանելի դանակ մը, ներսէն, վերէն վար ճեղքեր էր թռքերը:

«Ալ նիւթական ի՞նչ դարձան կարելի էր տալ այս մարմնին, որ դրեթէ մեռեր էր արդէն: Բայց, խօսելու ճիղ մը ըրաւ, հաղը խեղդեց իր խօսքը. խակացող, խողոր հառաչներէն բառ մը միայն հասկըցայ.

« — Կոունկը... »

«Ու ես երգեցի իրեն. ո՞վ չի դիտեր Կոունկը, բոլոր աչքն ետին մնացած ուղիորներուն կոունկը...: Ու ինձի այնպէս թուեցաւ, որ իր հողին հովացաւ, զովացաւ, լացաւ: Իր սրտին բոլոր լուրերը յանձներ էր հաւատարիմ կոունկին... »:

Այս պատմութեան վրայ, ամէնքս ալ լռեցինք: Մարտիրելի բան մը կար ճակատագրին մէջ այս անձանօթ ուսանողին, որ հայրենիք դառնալու համար ճամբայ ինկեր ու ճամբուն վրայ մեռեր, թաղուեր էր իր չտեսած մէկ հողին մէջ:

Թոքախար, որ հոն էր, իր դարանակալ, տարիներէ ի վեր սպասեւ էր, որ բոլոր յոյսերը իրականանան, բոլոր ուսումները կատարելագործուն ու բոլոր աշխատութիւնները աւարտին՝ ի՞նք սկսելու համար իր ահաւոր աշխատութիւնը, ու Կերազոյն ժամուն համար Կերազոյն հարուածը: Ա՛խ, զգուելի՛, զգուելի՛ հիւանդութիւնը...:

— Բժիշկ, ըսաւ մէկը, երբ դերեզմանին մէջ երեսը բացինք՝ մե-
լանի պէս սեւ էր. ինչէն է :

Բայց բժիշկը չխօսեցաւ. մարդ չխօսեցաւ :

Լոուիթիւնը անգամ մըն ալ իջաւ մեր վրայ, քարի պէս. ու այս
անգամ աւելի ահաւոր, քան սուսնին անգամը :

— Տղա՛ք, ըսաւ ուրիշ մը, սառը կտարելու համար. վաղը Հայոց
Կաղանդն է :

Բայց Կաղանդին վրայ մտածողն ո՞վ էր : Մենք կը լսէինք ձիւնե-
րուն թփրտոցը՝ մեր ապակիին վրայ, — կարծես մեռելին մասները
ըլլային : Այս ցուրտին, իր դերեզմանէն փախած, մեր մէջ մտնել կ'ու-
զէր ան : Ու չես դիտեր ի՞նչ մը ունէր սպառնական՝ այդ անանուն ու
անծանօթ մեռելը. խորհրդանշան մը ու տղաբարութիւն մըն էր ան՝
մեզի համար :

Ու իրաւ, այդ պահուն՝ մահը մեր վրան էր, ա՛յն մահը, որ
ուսանողին ու բանուորին, հուլատացողին եւ ուրացողին, բժիշկին ու
բժշկուողին հաւասարապէս անծանօթ ու սարսափելի է... :

Մենք ալ մարդ պիտի ըլլայինք, կըթուփուէն պիտի ստանայինք,
լո՛յս պիտի տանէինք մեր խաւար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ... : Մենէ
որո՞ւն շունչին մէջէն չէր շնչեր արդէն դարանակալ մահը : Իւրաքան-
չիւրը ինքն իր վրայ կը խորհէր, ինքն իր վրայ կը կասկածէր :

Մակայն, յանկարծ, մութ անկիւնէ մը, դողդոջ ու ցած երգ մը
սկսաւ, նախ մէկ բերնով, յետոյ՝ բոլոր շրթունքներէն, բարի ու
ահաւա՛ր երգ մը, մահերդի մը պէս աղաշաւոր, աղօթքի պէս վեհա-
փո՛ւ երգ մը, որ սառը կտրեց, արցունքները հալեցուց, սրտերը
տաքցուց, բոլոր հոգիները, բոլո՛ր հոգերը, բոլո՛ր տրտունջները,
բոլո՛ր միմունջները իրարու միացուց .

Ղարիպին սիրտն է խոց, ցիկեարն է վարամ,
Կերած հացն է լեզի, ու ջուրն է հարամ...

Կո՛ւնկ, կո՛ւնկ, ամէն աշխարհի անկիւններէ, ամէն սրտի
խորշերէ, քանի՞ ծանր լուրեր կապեցին ոտքերուդ, ու դուն կրնա՛ս
թռչիլ : Քանի՞ քանի՞ մահեր կապեցին քու թեւերուդ, կո՛ւնկ, թե-
ւաւո՛ր հառաչ, որ կրնաս թռչիլ... :

Ու երբ բժիշկին նշանին վրայ բոլորս մէկ ոտքի կեցանք իբրեւ
սուգի նշան, մարմինս փուշ փուշ եղած՝ ես կը խորհէի, որ այլ վայր-
կեանին, հետունե՛րը, հետունե՛րը, ծովերով ու լեռներով հետունները
տեղ մը, ծերուկ մայր մը ու ալեւոր հայր մը, փպտելով ու յուսալով,
ճամբուն, ճամբո՛ւն կը նայէին. մինչդեռ մենք դիտէինք, որ ալ տղան
պիտի չզա՛ր, պիտի չզա՛ր... :